

Katarzyna Gralak✉

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Wielokulturowość i wielokulturowe dziedzictwo w rozwoju turystyki na przykładzie regionu Polski Wschodniej

Streszczenie. Celem artykułu jest przedstawienie idei wielokulturowości oraz jej wykorzystania w kształtowaniu regionalnej oferty turystycznej w regionie Polski Wschodniej. Wielokulturowość tego regionu to jeden z podstawowych zasobów będących czynnikiem atrakcyjności turystycznej. Region wykorzystuje ten zasób w turystyce na wiele sposobów: od organizacji imprez, tworzenia szlaków dziedzictwa kulturowego, po promocję dziedzictwa kulinarnego. W artykule przedstawiono ideę wielokulturowości oraz wielokulturowy region Polski Wschodniej, a następnie, na podstawie źródeł wtórnych, tj. oficjalnych stron urzędów marszałkowskich, instytucji odpowiedzialnych za promocję turystyki w regionie, oficjalnych stron produktów turystycznych i działań organizacji reprezentujących grupy mniejszościowe, zidentyfikowano kluczowe produkty wielokulturowe regionu oraz omówiono wkład poszczególnych mniejszości w kształtowanie oferty turystycznej regionu.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, dziedzictwo wielokulturowe, produkt turystyczny

Wstęp

Zjawisko wielokulturowości jest fenomenem współczesnego świata, a jednocześnie jednym z największych wyzwań współczesności (Stepaniuk, 2021, s. 41). Wielokulturowość rozumiana jako obraz wielu kultur współistniejących na jednym terytorium jest widoczna i odczuwalna zarówno na obszarze całych krajów (np. w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Wielkiej Brytanii, Indiach), w wybranych regionach (np. Krym, Galicja) oraz w dużych miastach, będących swoistym tygłem kulturowym, tj. Londyn, Nowy Jork, Paryż, Hong Kong, Singapur, Los Angeles (Jarnecki, 2011, s 5). Jak pisze Puchnarewicz (2010, s. 29), „doświadczamy wszyscy wielokulturowości w skali globalnej, uczymy się życia w środowisku różnorodności kulturowej, a jako turyści uczymy się współistnienia, kontaktu z >>innym<<, >>obcym<<, kontaktu osobistego >>twarzą w twarz<<”. Zjawisko to jest na tyle powszechne i odczuwalne, że staje się motywem wyjazdu turystycznego i rozwoju turystyki etnicznej.

Katarzyna Gralak ORCID: 0000-0001-7317-7833

✉ katarzyna_gralak@sggw.edu.pl

Polska jako kraj historycznie wielokulturowy ma długie tradycje akceptowania różnorodności kulturowej. Jednocześnie sytuacja Polski jest wyjątkowa, ponieważ obecnie jest to jeden z najbardziej monokulturowych krajów w Europie z uwagi na dużą jednorodność etniczną i narodową. Zagadnienie mniejszości narodowych i etnicznych dotyczy 1,4% mieszkańców Polski (Gudaszewski 2015, s. 29), a to oznacza, że ponad 98% mieszkańców Polski to ludność o jednorodnej polskiej tożsamości narodowej. Wielokulturowość we współczesnej Polsce jest więc w dużej mierze pamięcią o jej wielokulturowej przeszłości.

Celem artykułu jest zbadanie sposobów wykorzystania zasobów wielokulturowego dziedzictwa (materialnego i niematerialnego) mniejszości etniczno-narodowych w regionie Polski Wschodniej w kształtowaniu regionalnej oferty turystycznej. Kwestie te będą analizowane w szerszym kontekście koncepcji wielokulturowości, która w Polsce od lat 90. XX w. stanowi istotny element badań naukowych. W analizie postawiono trzy główne pytania badawcze:

- 1) W jaki sposób definiowana jest wielokulturowość w Polsce na tle procesów w UE i na świecie?
- 2) Jakie są związki między dziedzictwem wielokulturowym a turystyką?
- 3) Jakie są sposoby wykorzystania dziedzictwa mniejszości narodowych i etnicznych na cele turystyczne?

Do analiz wybrano region Polski Wschodniej, z uwagi na obecność i aktywność mniejszości narodowych i etnicznych, wielokulturowe zasoby dziedzictwa oraz jego przygraniczny charakter. Artykuł przygotowano na podstawie materiałów wtórnych, w tym oficjalnych stron podmiotów zarządzających turystyką w regionie (urzędów marszałkowskich, regionalnych organizacji turystycznych), materiałów promocyjnych poszczególnych województw, oficjalnych stron produktów turystycznych oraz kalendarza imprez turystycznych poszczególnych województw.

Wielokulturowość i jej związki z turystyką

Wielokulturowość należy do tych terminów, których zdefiniowanie stwarza badaczom duże trudności (Golka, 2010, s. 66). Korzenie wielokulturowości sięgają starożytności, jednak wielokulturowość stała się elementem debaty publicznej w latach 60. XX w. w krajach, które zadeklarowały oficjalne wsparcie dla tej idei, tj. Kanadzie, Australii i Stanach Zjednoczonych. W tamtym rozumieniu wielokulturowość była utożsamiana z różnorodnością etniczną, kulturową, językową, ideałem równości między grupami i pluralizmem kulturowym (Kubicki, 2012, s. 54). W latach 80. i 90. XX w. idea wielokulturowości znalazła ważne miejsce w przestrzeni Europy Zachodniej, w której obserwowano, jak piszą Szczepański i Śliz (2011, s. 233), co najmniej trzy zjawiska: podporządkowanie grup etnicznych grupie dominującej (np. Baskowie w Hiszpanii), silne procesy migracji do Europy mieszkańców krajów postkolonialnych oraz dostrzeżenie istnienia grup etnicznych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Z tego powodu „wielokulturowość” jest obecnie pojęciem subiektywnym i używanym w co najmniej dwóch znaczeniach: jako obraz społeczeństwa, w którym istnieje wiele grup etnicznych i kulturowych, oraz jako polityka promująca takie społeczeństwo.

We współczesnym rozumieniu wielokulturowość ma zazwyczaj wymiar instytucjonalny i jest utożsamiana z polityką krajów imigranckich, dotyczącą zarządzania różnorodnością kulturową, obejmującą uznanie praw mniejszości, wspieranie rozwoju i działalności grup mniejszościowych, w celu pokojowego współistnienia różnych narodowości. Sadowski (2016, s. 72) przez wielokulturowość rozumie dynamiczne, zinstytucjonalizowane na zasadach demokratycznych oraz zintegrowane współżycie w obrębie państwa, jednostek, wspólnot i innych zbiorowości społecznych cechujących się tożsamością kulturową. Współżycie w jednym społeczeństwie różnych grup kulturowych ma prowadzić do ukształtowania pluralistycznego społeczeństwa (Misiejuk, 2011, s. 133), pozbawionego dyskryminacji i uprzedzeń.

Polska od wieków była państwem wielonarodowościowym i wieloetnicznym. W przedwojennej Polsce prawie 30% społeczeństwa stanowiły osoby o innej narodowości (Krajewska-Kułak i Łukaszuk, 2010, s. 79), które uważały ją za kraj tolerancyjny oraz otwarty na inne kultury, co stanowiło dla Polaków powód do dumy. Po II wojnie światowej, w wyniku przesunięcia granic i akcji wysiedleńczej, Polska stała się prawie zupełnie jednolita narodowościowo i kulturowo. Zjawisko wielokulturowości w społeczeństwie polskim dostrzeżono w 1989 r., co wiązało się z upodmiotowieniem grup mniejszościowych (Pasieka, 2013, s. 130). W tym okresie Polska przyjęła międzynarodowe standardy ochrony mniejszości, podpisując Europejską Konwencję Praw Człowieka (1994 r.), Konwencję ramową o ochronie mniejszości narodowych (2001 r.) oraz Europejską Kartę Języków Mniejszościowych (2009 r.). Uchwalona w 1997 r. Konstytucja (art. 35) zagwarantowała grupom mniejszościowym prawo do zachowania i pielęgnowania własnej kultury, w tym materialnego dziedzictwa kulturowego. Konstytucja podkreśliła prawa mniejszości do tworzenia instytucji oświatowych, kulturalnych i religijnych oraz do udziału w rozstrzyganiu spraw związanych z ich tożsamością kulturową. Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 roku (Ustawa o mniejszościach..., 2005) podała precyzyjną definicję mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce oraz uregulowała sprawy związane z zachowaniem i rozwojem tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych.

W opinii Sadowskiego (2016, s. 81) Polska znajduje się obecnie na etapie społeczeństwa zróżnicowanego kulturowo, które zmierza w kierunku społeczeństwa wielokulturowego. Włoch (2011, s. 278) w analizie zjawiska wielokulturowości podkreśla, że Polska pozostaje krajem „pluralizmu folklorystycznego”, w którym funkcjonują dobrze ukonstytuowane mniejszości narodowe i etniczne. Ze względu na niewielką liczebność nie zmieniają one ustalonego porządku społecznego, a jedynie integrują się z istniejącymi strukturami państwowymi i administracyjnymi oraz zasadami życia społeczno-kulturalnego (Śliz i Szczepański, 2017, s. 48).

Idea wielokulturowości nie jest bezpośrednio eksponowana w aktualnie obowiązujących dokumentach rządowych. W strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski (Strategia na rzecz Odpowiedzialnego..., 2017) nie znajdziemy odniesienia do różnorodności etniczno-kulturowej czy dziedzictwa mniejszości etniczno-narodowych, jednak w sektorowych strategiach rozwoju kultury (Narodowa Strategia Kultury..., 2005) oraz rozwoju turystyki w Polsce (Program rozwoju..., 2015) podkreśla się znaczenie

dziedzictwa historyczno-kulturowego, konieczność poszanowania tradycji i zwiększenie dostępności do dóbr kultury mniejszości narodowych. Jak podkreślają eksperci Najwyższej Izby Kontroli (NIK), dziedzictwo mniejszości narodowych i etnicznych zostało uznane za wspólne świadectwo dziejów narodu polskiego (Raport NIK, 2019). Polska Organizacja Turystyczna (POT), odpowiedzialna za kształtowanie turystycznego wizerunku kraju na rynkach zagranicznych, przedstawia Polskę jako kraj bogatych tradycji, dziedzictwa kulturowego i kulinarnego, z bogatą spuścizną minionych stuleci w postaci zabytków architektury, sztuki, a slogan promocyjny „Move Your Imagination” jest podróżą przez przyrodę oraz kulturę i historię. Pomimo braku odniesień do wielokulturowości w strategii rządowej, idea wielokulturowości jest eksponowana w strategiach rozwoju turystycznego 16 województw. Z analiz strategii regionalnych wynika, że wszystkie regiony podkreślają konieczność wykorzystywania zasobów kulturowych oraz rozwijania na ich bazie różnorodnych form turystyki, w tym turystyki etnicznej, sentymentalnej, folklorystycznej, historycznej (dziedzictwa), a regiony przygraniczne wskazują „wielokulturowość” rozumianą jako dziedzictwo materialne mniejszości i narzędzie promocji turystycznej na rynkach krajowym i zagranicznym.

Kultura mniejszości etnicznych i narodowych, o ile przejawia się fizycznie m.in. poprzez tradycyjne stroje lub architekturę, może stanowić istotny czynnik przyciągający turystów. Różnice kulturowe powodują, że zasoby dziedzictwa mniejszości mogą stać się atrakcją turystyczną, tym samym również znacząco przyczynić się do tworzenia wartości ekonomicznej, czyli bazy do kreowania produktu turystycznego.

Udostępnianie i interpretacja zasobów dziedzictwa kulturowego jest podstawą rozwoju turystyki kulturowej, w której turysta udaje się w podróż w celu poznania różnych przejawów kultury materialnej i niematerialnej: miejsc, zabytkowych obiektów, krajozobrazów kulturowych, jak również tradycji, zwyczajów, historii (Mikos von Rorhsheidt, 2016, s. 27). Według UNWTO (2017, s. 18) współczesna turystyka kulturowa jest rodzajem aktywności turystycznej, w której podstawową motywacją odwiedzającego jest poznanie, odkrywanie, doświadczanie i konsumowanie materialnych i niematerialnych atrakcji kulturowych lub produktów w miejscu docelowym, które obejmują sztukę i architekturę, dziedzictwo historyczne i kulturowe, dziedzictwo kulinarne, literaturę, muzykę, przemysły kreatywne i żywe kultury wraz z ich stylami życia, wartością, systemy, wierzenia i tradycje. Ta nowa definicja turystyki kulturowej podkreśla znacznie szerszy charakter turystyki kulturowej, która dotyczy nie tylko miejsc i zabytków, ale także sposobów życia, kreatywności i kultury codziennej.

Aktywa mniejszości narodowych i etnicznych mogą być rozwijane jako produkty turystyki kulturowej poprzez:

- tworzenie przestrzeni kulturowych lub obiektów pełniących funkcje miejsc prezentacji dziedzictwa mniejszości,
- kreowanie szlaków turystycznych prezentujących dziedzictwo mniejszości,
- organizowanie festiwali i innych wydarzeń związanych z wielokulturowością.

Formy turystyki kulturowej związane z wielokulturowością obejmują w szczególności turystyki: dziedzictwa, etniczną, sentymentalną oraz folklorystyczną (Dziadowiec, 2016, s. 91). Mniejszości etniczne i narodowe dysponują niezwykle bogatym i zróżnicowanym

dziedzictwem kulturowym, dlatego na jego bazie można tworzyć inne niszowe produkty turystyczne wykorzystujące m.in.:

- miejsca dziedzictwa, takie jak stanowiska archeologiczne, całe miasta, pomniki, muzea,
- teatry, sale koncertowe, ośrodki kultury,
- sztuki wizualne, tj. galerie, parki rzeźb, wystawy, architekturę,
- festiwale i imprezy okolicznościowe,
- miejsca kultu religijnego, katedry, świątynie, miejsca pielgrzymek,
- obszary wiejskie, parki narodowe, ekomuzea,
- sztukę i rzemiosło, tj. tekstylia, garncarstwo lub malarstwo,
- gastronomię, w tym degustacje win, potraw, kursy gotowania.

Zachowaniu różnorodności kulturowej, walorom edukacyjnym, rozwojowi osobistemu oraz lokalnej gospodarce służą w szczególności lokalne centra dziedzictwa (m.in. domy i centra kultury), galerie, imprezy kulturalne, miejsca historyczne, muzea, rzemiosło oraz festyny, festiwale i wystawy.

Region Polski Wschodniej jako region wielokulturowy

Przykładem konglomeratu narodów i kultur jest przygraniczny region Polski Wschodniej, obejmujący w ujęciu administracyjnym pięć województw, a mianowicie: warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie, z których cztery (podlaskie, lubelskie, podkarpackie i warmińsko-mazurskie) są regionami granicznymi (graniczą z Obwodem Kaliningradzkim, Litwą, Białorusią, Ukrainą i Słowacją). Jedynie województwo świętokrzyskie nie jest regionem granicznym. Region zajmuje powierzchnię 99,0 tys. km², co stanowi 31,6% obszaru Polski. Jest to zwarty obszar o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego w Polsce i jeden z najsłabiej rozwiniętych w Unii Europejskiej. Wyróżnia go niski poziom urbanizacji i uprzemysłowienia, mała gęstość zaludnienia, dominacja rolnictwa w strukturze gospodarki oraz bogate dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe (Bucholz i in., 2014, s. 110), co sprzyja rozwojowi funkcji turystycznej.

Z ekspertyzy Kozaka (2011, s. 44) wynika, iż jest to region oferujący tradycyjne produkty turystyczne, o relatywnie niskim ruchu turystycznym w porównaniu do pozostałych regionów Polski, zwłaszcza Polski Zachodniej. Turyści odwiedzają region ze względu na warunki naturalne (m.in. turystyka aktywna, przyrodnicza, wiejska) oraz niezwykłą historię pogranicza, dziedzictwo materialne i niematerialne, w tym mieszkających tu nadal mniejszości (Niemcy, Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Żydzi i Tatarzy), które zachowały swoją kulturę, obyczaje i religię (por. tab. 1).

Region Polski Wschodniej był na przestrzeni wieków regionem pogranicza etnicznego, politycznego i religijnego. Krajobraz kulturowy regionu jest zróżnicowany i niejednorodny. Tworzą go małe miasteczka, obiekty sakralne (cerkwie, synagogi, meczety), cmentarze różnych wyznań, dwory i dworki, tradycyjna zabudowa wiejska oraz wartości niematerialne, tj. różnorodne zwyczaje i obrzędy, język i nazwy miejscowe. Znajdują się tu liczne obiekty świadczące o dawnej i współczesnej wielokulturowości, mogące stać się jednym z ważnych narzędzi promocji regionu Polski Wschodniej.

Region zamieszkują obecnie przedstawiciele dziewięciu mniejszości narodowych i czterech mniejszości etnicznych, przy czym dane pochodzą ze spisu powszechnego z 2011 r. i są zaniżone wobec faktu, iż często wiele osób nie ujawnia swojego pochodzenia, obawiając się mniejszościowej deklaracji narodowościowej (tab. 1).

Tabela 1. Mniejszości w regionie Polski Wschodniej wg Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011

Mniejszość	Województwo					Ogółem
	lubelskie	podlaskie	podkarpackie	warmińsko-mazurskie	świętokrzyskie	
Białoruska	298	38 358	53	600	32	39 341
Ukraińska	1 053	2 169	3 421	13 037	222	19 902
Niemiecka	751	401	547	4645	393	6 737
Litewska	88	4 867	31	380	16	5 382
Romska	794	527	1 023	772	381	3 497
Rosyjska	327	590	192	431	154	1 694
Tatarska	60	539	50	51	13	713
Żydowska	188	134	143	153	80	698
Łemkowska	17	31	245	95	12	400
Czeska	80	36	100	25	47	288
Ormiańska	132	4	47	71	13	267
Słowacka	72	43	62	34	37	248
Karaimska	4	12	–	–	–	16
Kaszubska	–	4	–	48	–	52

Źródło: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011.

W regionie występują cztery skupiska mniejszości i są to: powiat sejneński w województwie podlaskim (mniejszość litewska), powiaty białostocki i bielski oraz gminy Białowieża, Hajnówka, Orla w województwie podlaskim (mniejszość białoruska), Krużyniany i Bohoniki jako centrum mniejszości tatarskiej w województwie podlaskim oraz powiaty braniewski, bartoszycki i węgorzewski w województwie warmińsko-mazurskim (mniejszość ukraińska). Pozostałe mniejszości są mniej liczne i rozproszone. Zróżnicowanie narodowościowe i wyznaniowe społeczności zamieszkującej region jest niezwykle ważnym elementem kultury regionu oraz jej atutem, który należy chronić i wspierać. Zarówno w „Programie Polska Wschodnia 2014–2020” (Program..., s. 12), jak i w „Programie na lata 2021–2027” (Fundusze Europejskie..., s. 11) podkreśla się, iż region posiada unikalne walory kulturowe i historyczne, które wciąż stanowią nie w pełni wykorzystany gospodarczo potencjał rozwojowy.

Władze regionalne poszczególnych województw uznały wielokulturowość jako jeden z potencjałów rozwojowych umożliwiający rozwój niszowych form turystyki kulturowej. Zróżnicowanie religijne i językowe (m.in. Tatarzy, Białorusini, Litwini, Żydzi) jest znakiem rozpoznawczym województwa podlaskiego, co przez porównanie z innymi województwami mocno je wyróżnia (Program Rozwoju Turystyki..., 2015). Z analizy regionalnych strategii rozwoju turystyki wynika, iż wielokulturowość jest również zaakcentowana, chociaż w mniejszym stopniu, w założeniach polityki turystycznej województwa podkarpackiego (turystyka polonijna, sentymentalna), a w mniejszym stopniu w polityce województw: lubelskiego, warmińsko-mazurskiego i świętokrzyskiego (turystyka etniczna żydowska).

Wielokulturowe produkty turystyczne regionu Polski Wschodniej – wyniki badań

Na podstawie wieloletnich obserwacji programów imprez kulturalnych oraz aktywności różnych organizacji w zakresie upowszechniania kultury mniejszości narodowych i etnicznych wyodrębniono produkty turystyczne regionu wykorzystujące atrybuty wielokulturowości, tj. prezentujące dziedzictwo materialne i niematerialne więcej niż jednej grupy narodowej (lub etnicznej). Zidentyfikowane produkty przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Kategorie wielokulturowych produktów turystycznych regionu Polski Wschodniej

Typ	Kategoria produktu	Organizatorzy i partnerzy
Wielokulturowe stolice regionu	Białystok, Lublin, Rzeszów	miasta, organizacje pozarządowe, organizacje mniejszości
Wielokulturowe miasta i miasteczka	Zamość, Przemysł, Kazimierz Dolny, Tykocin, Włodawa, Hajnówka, Drohiczyn, Białowieża, Sejny	miasta, organizacje pozarządowe, organizacje mniejszości
Szlaki wielokulturowego dziedzictwa	<ul style="list-style-type: none"> • Szlak Esperanto i Wielu Kultur (Białystok) • Szlak Wielokulturowy w Lublinie (woj. lubelskie) • Szlak Przenikania Kultur (woj. lubelskie) • Wielokulturowy Nurt Bugu (woj. lubelskie) 	<ul style="list-style-type: none"> • Urząd Miasta w Białymstoku • Lubelski Serwis Turystyczny • gospodarstwo agroturystyczne • Lubelska ROT
Wydarzenia wielokulturowe	<ul style="list-style-type: none"> • Festiwal Trzech Kultur we Włodawie (od 1995 r.) • Międzynarodowy Festiwal Zespołów Folklorystycznych (Eurofolk) w Zamościu (od 2002 r.) • Międzynarodowy Festiwal Kultur w Biłgoraju (od 2003 r.) • Wielokulturowy Festiwal „Galicja” w Przemysłu (od 2002 r.) • Międzynarodowy Festiwal Teatralny WERTEP 	<ul style="list-style-type: none"> • muzeum we Włodawie • Zamojski Dom Kultury, Stowarzyszenie Przyjaciół Zespołu „Zamojszczyzna” • Biłgorajskie Centrum Kultury • Fundacja „Dziedzictwo” • Stowarzyszenie Kulturalne „Pocztówka”

Źródło: opracowano na podstawie materiałów promocyjnych urzędów marszałkowskich, oficjalnych portali turystycznych województw oraz portalu <http://www.szlaki.sgpm.krakow.pl>.

Pierwsza kategoria produktu turystycznego obejmuje miejską turystykę kulturową. W tej kategorii wielokulturowe dziedzictwo, jeszcze do niedawna wypierane i traktowane jako wstydlivy balast, o czym pisze Kubicki (2012), wysuwa się dziś na pierwszy plan w przypadku trzech stolic regionu – Białegostoku, Lublina i Rzeszowa. W przestrzeni analizowanych miast widoczna jest zarówno wielokulturowość etniczna (mniejszości organizujące imprezy kulturalne zazwyczaj dla członków swojej społeczności), jak również „wielokulturowość butikowa”, przejawiająca się w organizowaniu wydarzeń (eventów) związanych z kulturą różnych mniejszości.

Drugą kategorię produktu turystycznego są wielokulturowe mniejsze miasta i miasteczka regionu, wykorzystujące ideę wielokulturowości w promocji dziedzictwa kulturowego mniejszości etnicznych i narodowych. Od kilku lat wzrasta widoczność i rozpoznawalność turystyczna mniejszych ośrodków miejskich, tj. Zamość, Przemyśl, Kazimierz Dolny, Tykocin, Włodawa, Hajnówka, Drohiczyn, Białowieża oraz Sejny. Szczególnie mocno jest widoczna aktywność organizacji i instytucji promujących zasoby dziedzictwa mniejszości żydowskiej (Zamość, Kazimierz Dolny, Tykocin, Sejny) oraz białoruskiej (Hajnówka, Drohiczyn, Białowieża).

Trzecią kategorię produktu turystycznego regionu stanowią tworzone samodzielnie przez samorządy lokalne i regionalne lub we współpracy z innymi podmiotami szlaki dziedzictwa kulturowego. Szlaki prezentujące dziedzictwo wielu kultur funkcjonują na terenie trzech z pięciu województw regionu (oprócz świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego) oraz dwóch miast (Białegostoku i Lublina). Prezentują one zabytki architektury sakralnej drewnianej i murowanej, cmentarze, założenia pałacowe oraz architekturę mieszkalną i przemysłową (tab. 2).

Poza wymienionymi szlakami wielokulturowymi na terenie wszystkich województw funkcjonują szlaki promujące dziedzictwo poszczególnych grup narodowych bądź etnicznych. W województwie podlaskim funkcjonuje m.in. Podlaski Szlak Kulturowy „Drzewo i sacrum”, obejmujący miejscowości w powiatach hajnowskim i bielskim zamieszkałe przez mniejszość białoruską. Na terenie województwa lubelskiego funkcjonuje siedem szlaków obejmujących obiekty zabytkowe będące dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych, m.in. Szlak Pamięci Żydów Lubelskich, Szlak Znanych Postaci, Szlak Wielokulturowy, Szlak Nadbużański, Szlak Przenikania Kultur, Szlak Pamiątek Kultury Żydowskiej, a także miejsca martyrologii (Lublin, Bełżec, Sobibór) oraz Szlak Cerkiewny. Przez województwo podkarpackie przebiegają dwa szlaki kulturowe, tj. Szlak Chasydzki i Szlak Architektury Drewnianej, na którym znajduje się 127 obiektów architektury drewnianej (najczęściej cerkwie), w tym m.in. dwa obiekty (w Chotyńcu i Radrużu), które wpisano na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.

Najbardziej widocznym typem produktu turystycznego w badanym regionie są wydarzenia promujące kulturę mniejszości narodowych i etnicznych. W tabeli 2 wymieniono jedynie te wydarzenia, które promowały jednocześnie kulturę co najmniej dwóch mniejszości. Warto tutaj wymienić Festiwal Trzech Kultur we Włodawie, z ekumenicznym programem ochrony, edukacji i promocji miejscowej tradycji pogranicza kultur, tolerancji i współistnienia wyznawców prawosławia, judaizmu i katolicyzmu. Białystok, Lublin i Rzeszów organizują cykl festiwali pod wspólnym hasłem „Wschód Kultury”,

którego ideą jest odkrywanie tego, co niepowtarzalne w każdej z kultur, wymiana doświadczeń i doznań artystycznych (<http://www.wschodkultury.eu>).

W tabeli 3 przedstawiono główne atrybuty poszczególnych mniejszości narodowych i etnicznych w regionie Polski Wschodniej, które mogą wpłynąć na wzrost zainteresowania turystów regionem i ofertą turystyczną. Wskazano również formy turystyki, które rozwijają się na bazie atrybutów poszczególnych grup mniejszościowych.

Tabela 3. Atrybuty mniejszości narodowych i etnicznych oraz formy turystyki kulturowej w regionie Polski Wschodniej

Mniejszości etniczne i narodowe	Cechy mniejszości		Atrybuty mniejszości				Formy turystyki kulturowej								
	rodzaj grupy mniejszościowej	koncentracja w regionie na tle kraju	zabytki	dziedzictwo kulinarne	wydarzenia (kultura wysoka)	wydarzenia (kultura popularna)	turystyka dziedzictwa	turystyka miejska	turystyka etniczna/sentymentalna	turystyka folklorystyczna	turystyka muzealna	turystyka religijna	turystyka kreatywna	turystyka kulinarna	turystyka tematyczna (szlaki kulturowe)
Białoruska	N	duża	xx	x		xxx	xxx	x	x	xx	xxx	xx	-	x	xx
Ukraińska	N	duża	-		x	x	-	-	-	x	-	-	-	x	-
Niemiecka	N	średnia	xx	x	x	x	xxx	x	xxx	x	-	-	-	x	-
Litewska	N	duża	xx	xxx	-	xxx	xx	-	x	xx	-	-	xx	xxx	-
Romska	N	mała	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rosyjska	N	mała	x	x	-	-	x	-	x	-	-	-	-	-	-
Tatarska	E	duża	xxx	xxx	-	xxx	xxx	-	xx	xx	xx	xx	xx	xxx	x
Żydowska	E	mała	xx	xx	xxx	-	xx	xxx	xxx	-	xxx	xxx	xx	xxx	xx
Łemkowska	E	mała	x	x	-	x	x	-	x	x	-	-	-	-	xx
Ormiańska	E	mała	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

N – mniejszość narodowa; E – mniejszość etniczna; x – mały wkład; xx – średni wkład; xxx – duży wkład; nie uwzględniono mniejszości słowackiej, czeskiej i łemkowskiej ze względu na niewielką liczebność grupy.

Źródło: badania własne.

Z obserwacji aktywności poszczególnych mniejszości w regionie wynika, iż wszystkie mniejszości (organizacje je wspierające) eksponują kuchnię narodową (najbardziej widoczne w materiałach promocyjnych są kuchnie: żydowska, litewska i tatarska). Zabytki (w szczególności obiekty sakralne, ale też i świeckie) prezentują mniejszości: żydowska, tatarska, litewska i białoruska. Wydarzenia kultury wysokiej są eksponowane przez mniejszość żydowską, a wydarzenia kultury popularnej są typowe dla mniejszości białoruskiej i litewskiej.

Większość mniejszości zamieszkujących region, oprócz mniejszości ukraińskiej, Ormian i Romów, które nie mają żadnych materialnych artefaktów, ma możliwość rozwijania turystyki dziedzictwa, która z założenia czerpie z zasobów przeszłości. W obszarze turystyki dziedzictwa lokalne partnerstwa (samorządy regionalne, lokalne, osoby prywatne, instytucje kultury) lub organizacje reprezentujące i wspierające mniejszości przygotowały tematyczne szlaki kulturowe wzbudzające zainteresowanie nawet turystów zagranicznych (np. Szlak Chasydzki, Szlak Tatarski). Szczególne nagromadzenie cennych obiektów dziedzictwa poprzednich pokoleń występuje w największych miastach regionu oraz mniejszych miastach i miasteczkach, gdzie rozwija się miejska turystyka kulturowa, czerpiąca w pewnym stopniu również z wielokulturowego dziedzictwa.

Mniejszości żydowska oraz niemiecka mają potencjał do rozwijania turystyki etnicznej, w tym turystyki sentymentalnej. Bardzo popularna w regionie jest turystyka folklorystyczna i festiwalowa, w którą wkład wnoszą wszystkie mniejszości etniczne i narodowe, organizując wspólnie z władzami lokalnymi, organizacjami pozarządowymi festiwale oraz festyny o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym.

Ze względu na występowanie zabytkowych cmentarzy i świątyń różnych wyznań rozwija się też turystyka religijna o charakterze pielgrzymkowym (mniejszości białoruska i żydowska). W ofercie regionalnej pojawiają się też elementy kreatywnej turystyki kulturowej (głównie mniejszość żydowska, w mniejszym stopniu tatarska i litewska).

Podsumowanie i wnioski

Polska w latach 1945–1989 odrzuciła model państwa wielonarodowego, jaki tradycyjnie obowiązywał w Polsce, na rzecz państwa jednolitego narodowo i prowadziła politykę eliminowania mniejszości ze społeczeństwa polskiego. W efekcie tych działań powstało wrażenie, że w Polsce nie ma mniejszości narodowych i etnicznych. Po 1989 r. polski rząd zaakceptował koncepcję otwarcia się na obcych, przyjmując za podstawowy cel polityki wobec mniejszości zachowanie ich tożsamości narodowej i etnicznej. Współczesne gwarancje prawne stabilizują pozycję mniejszości w Polsce i dają możliwość eksponowania i ochrony dziedzictwa kulturowego. Jednym z narzędzi ochrony i zachowania tego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń jest turystyka.

Region Polski Wschodniej, historycznie ukształtowany jako obszar wielonarodowy, ma bogaty potencjał dla rozwoju turystyki dziedzictwa, turystyki etnicznej oraz folklorystycznej. Aktywność mniejszości etnicznych i narodowych w kształtowaniu oferty turystycznej regionu jest zróżnicowana. Analiza inicjatyw turystycznych wskazuje na duże zaangażowanie w kreowanie oferty turystycznej regionu – mniejszości tatarskiej, bia-

łoruskiej, żydowskiej i litewskiej. Dzięki tego typu inicjatywom zwiększa się widoczność mniejszości narodowych jako kreatorów produktów turystycznych.

Z przeprowadzonych badań wynika, że mniejszości narodowe i etniczne regionu Polski Wschodniej są dysponentem lub spadkobiercą materialnych i niematerialnych zasobów dziedzictwa. Wyjątek stanowią mniejszość romska oraz Ormianie, w przypadku których trudno odnaleźć wydarzenia promujące dziedzictwo niematerialne. W regionie Polski Wschodniej zaobserwowano dużą aktywność lokalnych instytucji kultury oraz organizacji reprezentujących mniejszości w ochronie dziedzictwa materialnego oraz popularyzowaniu kultury materialnej i niematerialnej. Szczególnie aktywna w tym obszarze są społeczności: białoruska, litewska, tatarska i żydowska.

Literatura

- Bucholz, M. (2014). Studium uwarunkowań atrakcyjności turystycznej Polski Wschodniej. Warszawa: Instytut Turystyki.
- Dziadowiec, J. (2016). Imprezy folklorystyczne jako forma folklturystyki (etnoturystyki) oraz forma organizacji i zarządzania dziedzictwem niematerialnym. Perspektywa folkorganizatorów i folklturystów. *Turystyka Kulturowa*, 3, s. 91–115.
- Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021–2027 (projekt). Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. Załącznik do uchwały nr 5/2022 Rady Ministrów z dnia 5 stycznia 2022.
- Golka, M. (2010). Imiona wielokulturowości. Warszawa: Wydawnictwo Literackie Muza SA.
- Gudaszewski, G. (2015). Struktura narodo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, s. 29.
- Kozak, M. (2011). Turystyka jako czynnik rozwoju regionów Polski Wschodniej. Ekspertyza na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 1–89.
- Krajewska-Kułak, E., Łukaszuk C., (2010). Wielokulturowość społeczeństwa polskiego. W: E. Krajewska-Kułak, I. Wrońska, K. Kędziora-Kornatowska (red.). *Problemy wielokulturowości w medycynie*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL. Pobrano z: <http://www.wydawnictwopzwl.pl/download/229290100.pdf> (dostęp: 10.10.2022).
- Kubicki, P. (2012). Pomiędzy pamięcią a historią. Polskie miasta wobec kulturowego dziedzictwa. *Pogranicze, Studia Społeczne*, 20, s. 53–66.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2016). *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. Poznań: KulTur.
- Misiejuk, D. (2011). Transkulturowość w świetle zwyczajów oraz twórczości regionalnej Podlasia. *Rewitalizacja tradycji pogranicza. Pogranicze*, 17, s. 133–148.
- Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004–2020 (2005). Warszawa: Ministerstwo Kultury.
- Ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych (2019). Warszawa: Najwyższa Izba Kontroli.
- Pasieka, A. (2013). Wielokulturowość po polsku. O polityce wielokulturowości jako mechanizmie umacniania polskości. *Kultura i Społeczeństwo*, 3, s. 129–155.
- Program rozwoju turystyki do 2020 r. (2015). Warszawa: Ministerstwo Sportu i Turystyki.
- Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 r., Białystok 2010, s. 5. Pobrano z: [bip//wrotapodlasia.pl](http://wrotapodlasia.pl) (dostęp: 19.12.2022).
- Program rozwoju turystyki w województwie lubelskim do 2020 r. z perspektywą do 2030 r., s. 21. Pobrano z: https://zarabiajnaturystyce.pl/fileadmin/user_upload/Polityka_turystyczna/Program_rozwoju_turystyki_w_woj_lubelskim.pdf (dostęp: 19.12.2022).

- Program Operacyjny Polska Wschodnia 2014–2020. Pobrano z: https://www.polskawschodnia.gov.pl/media/109416/POPW_20220628.pdf (dostęp: 10.10.2022).
- Puchnarewicz, E (2010). Znaczenie wielokulturowości w turystyce u progu XXI wieku. W: E. Puchnarewicz (red). *Wielokulturowość w turystyce*. Warszawa: Libron, s. 15–33.
- Sadowski, A. (2016). Wielokulturowość jako czynnik zróżnicowanego i intelektualnego rozwoju Polski, *Optimum. Studia Ekonomiczne*, 4 (82), s. 69–82.
- Stepaniuk, J. (2021). Wielokulturowość w (przed)pandemicznym świecie i jej znaczenie dla procesu uczenia się międzykulturowego. *Podstawy Edukacji*, 14, s. 41–57. DOI: <https://doi.org/10.16926/pe.2021.14.04>
- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Warszawa 2017.
- Strategia rozwoju i komunikacji marketingowej turystyki województwa podkarpackiego na lata 2020–2025, s. 19. Pobrano z: https://www.podkarpackie.pl/images/TURYSTYKA/dokumenty_2021/Strategia_Rozwoju_Komunikacji_Marketingowej_Turystyki_woj_Podkarpackiego_PDF_892_MB.pdf (dostęp: 19.12.2022).
- Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2025, s. 10. Pobrano z: <https://bip.warmia.mazury.pl/409/strategia-rozwoju-turystyki-wojewodztwa-warmińsko-mazurskiego-do-roku-2025.html> (dostęp: 19.12.2022).
- Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2014–2020. Pobrano z: www.wrota-swietokrzyskie.pl (dostęp: 10.10.2022).
- Szczepański, M.S., Śliz A. (2011). Mozaikowy region etniczny i jego społeczne metamorfozy. Przypadek Górnego Śląska. *Górnośląskie Studia Socjologiczne*. Tom 2, s. 232–249.
- Śliz, A., Szczepański, M.S. (2017). The phenomenon of multiculturalism: the case of Poland. *Social Pathology and Prevention*, 2, s. 37–51. DOI: <https://doi.org/10.25142/spp.2017.007>
- UNWTO (2017). Definitions Committee on Tourism and Competitiveness (CTC), s. 18. Pobrano z: <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/ctcdefinitionsweb.pdf> (dostęp: 10.10.2022).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz.U. nr 17 poz. 141, z późn. zm.).
- Włoch, R. (2012). Poland: Multiculturalism in the Making? W: R. Taras. (red). *Challenging Multiculturalism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 257–279. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780748664597>

Multiculturalism and multicultural heritage in the development of tourism on the example of Eastern Poland region

Abstract. The aim of the article is to present the idea of multiculturalism and its use in shaping the regional tourist offer in the region of Eastern Poland. Multiculturalism of this region is one of the basic resources constituting a factor of tourist attractiveness. The region uses this resource for tourism in many ways, from organizing events, creating heritage trails to promoting its culinary heritage. The article presents the idea of multiculturalism and the multicultural region of Eastern Poland, and then on the basis of secondary sources, i.e. official websites of Marshal Offices, institutions responsible for promoting tourism in the region, official websites of tourist products and activities of organizations representing minority groups, key multicultural products of the region have been identified and contribution of individual minorities to shaping the tourist offer of the region was discussed.

Key words: multiculturalism, multicultural heritage, tourist product